

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
Güvenlik Bilimleri Dergisi, Kasım 2024, Cilt:13, Sayı:2, 301-334
doi: 10.28956/gbd.1553941

Gendarmerie and Coast Guard Academy
Institute of Security Sciences
Journal of Security Sciences, November 2024, Volume:13, Issue:2, 301-334
doi: 10.28956/gbd.1553941

Makale Türü ve Başlığı / Article Type and Title

Araştırma / Research Article

Küreselleşme Sürecinde Güvenliğin Değişen Anlamı ile Bir Güvenlik Sorunu Olarak Gıda Güvencesi ve Güvenliği
Food Safety and Security as a Security Issue with the Changing Meaning of Security in the Globalisation Process

Yazar(lar) / Writer(s)

Sena GÖKÇEGÖZ, Araştırma Görevlisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Bölüm Başkanlığı, senagokcegoz@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-1708-0798

Bilgilendirme / Acknowledgement:

- Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar:
- Makalemizde etik kurulu izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektiren bir durum yoktur.
- Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Bu makale Turnitin tarafından kontrol edilmiştir.
This article was checked by Turnitin.

Makale Geliş Tarihi / First Received : 21.09.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 25.11.2024

Atıf Bilgisi / Citation:

Gökçegöz S., (2024). Küreselleşme Sürecinde Güvenliğin Değişen Anlamı ile Bir Güvenlik Sorunu Olarak Gıda Güvencesi ve Güvenliği, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 13(2), ss 301-334. doi: 10.28956/gbd.1553941

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE GÜVENLİĞİN DEĞİŞEN ANLAMI İLE BİR GÜVENLİK SORUNU OLARAK GIDA GÜVENCESİ VE GÜVENLİĞİ

Öz

Bu çalışma, küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan gıda güvencesi ve güvenliğini etkileyen ekolojik sorunların, ulusal güvenlik açısından ne anlama geldiğini gıda rejimleri teorisi ışığında açıklamayı amaçlamaktadır. Küreselleşmenin toplumsal hayatın her alanında getirmiş olduğu değişimler güvenlikle ilgili yaşanan sorunların farklı boyutlara taşınmasına neden olmuştur. Bunlardan biri de nüfus artışına bağlı olarak yaşanan gıda güvencesi ve güvenliği sorunlarıdır. Fakat, bu sorunları çözmek amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar, uzun vadede yeni güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu durumu ulusal güvenlik açısından kritik hâle getirmiştir. Bu çerçevede özellikle 1980'lerden sonra dünya gezegeninde yaşanan ekolojik sorunlarla ilgili verilerden hareketle gıda güvencesi ve güvenliğinin ulusal güvenlik açısından anlamı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu alanı etkileyen ilk boyut, tarihsel ve sosyolojik olarak tarım ve gıda ile ilgili uygulamalarla kapitalist ekonomi arasındaki ilişkinin analizine dayanan gıda rejimleri teorisinden hareketle insan kaynaklı riskler olarak değerlendirilmiştir. Tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaya çalışan ikinci boyut ise esasında insan kaynaklı risklerin oluşturmuş olduğu ekolojik ve toplumsal sonuçların bir iz düşümü olarak değerlendirilmiştir. Son olarak bu iki boyutun gıda güvencesi ve güvenliğinin ulusal güvenlik açısından anlamının ne olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gıda Güvencesi ve Güvenliği, Gıda Rejimleri, İnsan Kaynaklı Riskler, Biyo-Politik, Ulusal Güvenlik

FOOD SAFETY AND SECURITY AS A SECURITY ISSUE WITH THE CHANGING MEANING OF SECURITY IN THE GLOBALISATION PROCESS

Abstract

This study aims to explain what the ecological problems affecting food security and safety that emerged with the globalization process mean in terms of national security in the light of food regime theory. The changes brought by the globalisation in all areas of social life have caused the problems related to the security to move to different dimensions. One of these is the problems of food security and safety which is caused by population growth. However, the practices carried out to ensure food security and safety have resulted in of new security problems in the long term and made this issue important in terms of national security. In this framework, it has been tried to reveal the meaning of food security and safety regarding the national security based on the data on ecological problems experienced on the Earth, especially after the 1980s The first dimension affecting this area has been evaluated as human-induced risks based on the food regime theory, which is based on the analysis of the relationship between the practices related to agriculture and food and the capitalist economy historically and sociologically. The second dimension, which tries to reveal that agriculture and food are used as a bio-political tool, has been evaluated as a projection of the ecological and social consequences created by human-induced risks. Finally, the significance of these two dimensions in terms of national security in regard to food security and safety is analysed.

Keywords: Food Security and Safety, Food Regimes, Anthropogenic Risks, Bio-Politics, National Security.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu küreselleşme sürecinde güvenliğin değişen anlamı sonucunda bir güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkan gıda güvencesi ve güvenliği oluşturmaktadır. Yaşanan ekolojik sorunlar özellikle küreselleşme süreciyle birlikte başlamış ve bu durum askerî olmayan tehditlerin de güvenlik alanına girmesiyle sonuçlanmıştır (Baysal & Lüleci, 2011, s. 73). Böylece güvenlik sorunu sadece askerî tehditlerle sınırlandırılan realist bakış açısıyla değil, (Karabulut, 2009, s. 65) aynı zamanda toplumsal, iktisadi, siyasi, çevresel güvenliği de kapsayan sektörleri içerisinde barındıran bir kavram haline dönüşmüştür (Baysal & Lüleci, 2011, s. 72). Bunun sebebi küreselleşme sürecinde ekonomik, kültürel, teknolojik, çevresel anlamdaki değişimlerle birlikte risklerin artmasıyla ilgilidir. Güvenlik alanının genişleyip risklerin görünmez bir biçimde yayıldığı ve uzmanların antroposen çağ olarak adlandırdığı bu dönemde toplumsal ve ulusal güvenlik için önem arz eden bu alanlardan biri de gıda güvencesi ile güvenliği alanındaki risk ve sorunlardır. Küreselleşme sürecinde nüfus artışına bağlı olarak daha fazla gıdanın üretilmesi gerektiğine dayanan temel sav üzerinden hareketle neoliberal ekonomik yaklaşımla gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda (Erbaş, 2017, s. 16) tarım ve gıda alanında birtakım insan kaynaklı riskler ve bu risklerin biyo-politik araçlara dönüştürülmesine dayanan iki boyutlu durum yatmaktadır. Bu iki boyut temelde tarımsal üretim alanında yaşanan sorunlar üzerinden değerlendirilmektedir.

İlk boyut, temeli aydınlanma düşüncesine dayanan insan kaynaklı risklerdir. Bu riskler, modernitenin her şeye aklıyla hükmedebilen insan tasavvuru felsefesi sonucunda insanların yeryüzündeki her şeyi kullanılması gereken metalar olarak görmesi ile ilgilidir (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 20). Bu sebeple insan kaynaklı riskler, çevresel/ekolojik boyut olarak ele alınmaktadır. Sanayileşme sürecinden bu tarafa sadece kâr odaklı bir yaklaşımla doğaya uygulanan müdahaleler sonucunda bugün birçok verimli tarım arazisi kullanılamaz hâle gelmektedir. (Ortaş, 2021) Örneğin bugün toprağa uygulanan yapay müdahaleler sonucunda toprak çölleşmesi ve kuraklık yaşanmaktadır (Singh, 2000, s. 99) Yaşanan kuraklık toplumsal alanda huzursuz ve güvensiz bir ortamın oluşmasına ve hatta iç çatışmalara zemin hazırlayabilmektedir (İzol vd., 2023, s. 74). Ayrıca kuraklığın bir sonucu olarak tarım gıda arz güvenliğinin sağlanamaması, göç hareketlerine neden olmaktadır (Bilik, 2023, s. 1102). Göçler sırasında insan ticareti, göçmen kaçakçılığı gibi birçok suç ortaya çıkmakta ve ülkeler için tehdit oluşturabilmektedir.

İkinci boyut ise su ve gıda gibi insanın fizyolojik ve biyolojik yapısını ilgilendiren unsurların nüfusu kontrol etmek amacıyla kullanılması durumudur. Daha açık bir ifadeyle artık savaşlar sadece nüfusu öldüren fiziki ve açık saldırılarla değil aksine nüfusu yaşatmaya dayanan iklim, su, gıda vb. gibi unsurların biyo-politik araçlara dönüştürülerek kullanıldığı bir duruma evrilmektedir. Örneğin Dünya Bankası ve Dünya Tarım Örgütü gibi kuruluşlar buğday savaşlarından, bazı iktisat uzmanları ise kıtlık savaşlarından bahsetmektedirler (Kurtoğlu, 2023, s. 89). Zira küreselleşme süreciyle birlikte oluşan dünyanın yönetim araçları artık, su ve gıdadır (Kurtoğlu, 2023, s. 395). Bu durum, tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanıldığı küresel dünyada, insan kaynaklı riskler sonucunda ulusal güvenlik açısından önemli olduğu görülen tarım gıda arz güvenliğini tehditlere karşı açık hâle getirmektedir.

Bu çalışmada, ilk olarak küreselleşme sürecinde güvenliğin nasıl ve ne şekilde değişim gösterdiği açıklanacak ve ulusal güvenlik açısından gıda güvencesi ve güvenliğinin ne anlama geldiği ortaya koyulacaktır. Ardından tarım-gıdanın tarihsel ve sosyolojik açıdan nasıl bir değişim gösterdiği, ne gibi müdahalelerde bulunduğu gıda rejimleri teorisi ışığında tartışılacaktır. Gıda rejimleri teorisiyle hem insan merkezli yaklaşım sonucunda oluşan riskler hem de gıdanın tarihsel süreç içerisinde tarımsal alanda uygulanan müdahalelerle nasıl bir biyo-politik araca dönüştüğünün fotoğrafı ortaya koyulacaktır. Son olarak gıda rejimi teorisinden hareketle gıda güvencesi ve güvenliğini sağlamak adına gerçekleştirilen uygulamaların yeni güvenlik sorunlarının üretimine neden olduğu durumu insan kaynaklı riskler ile tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanıldığı şeklindeki iki boyut üzerinden açıklanacaktır.

2. Küreselleşme Sürecinde Güvenliğin Değişen Anlamı

Dünyadaki her toplumu, devleti, ülkeyi kapsayan bir kültürel sistem olarak ifade edebileceğimiz küreselleşme, (Marshall, 2020, s. 449) birbirinden kilometrelerce uzakta olan kişilerin birbirlerinden etkilendiği bir süreçtir (Baylis, J., Smith, S. 2001'den akt. Karabulut, 2009, s. 105). Bu süreçte kişilerin birbirine uzaklıkları, nerede yaşadıkları giderek önemsizleşmektedir. Zira insanların doğdukları yerin ve bu yere ait kültürel sınırlamalarının belirsizleşmesi, dünyanın McLuhan'ın küresel köy (2020), Castells'in ağ toplumu (2013) olarak ifade ettiği gibi tek bir yer şeklinde kavranmasını sağlayan bilinci oluşturmaktadır (Marshall, 2020, s. 449).

Küreselleşme aynı zamanda toplumsal hayatın ekonomik, kültürel, teknolojik, politik alanlarındaki geleneksel bağlardan kopma sürecidir. Kültürel açıdan birçok farklı kültürün değer yargıları, tercihleri vb. yönden birbirine benzemeye başlamasıdır. Ekonomik bakımdan ise üretim faktörleri, bilgi ve iletişim ağları, yatırım ve yönetim bilgileri uluslararası arenada paylaşarak her ülkenin ekonomik rekabete eşit bir biçimde katılabileceği bir dünya tasavvurudur (Demir, 2001, s.75). Bu yeni dünya tasavvuru ise yeni bir toplumsal ve kültürel tabakalaşmanın ayak seslerini ifade etmektedir. Çünkü küreselleşme sürecinde zenginlik ve yoksulluk, güç ve zayıflık, özgürlük ve sınırlılık yeniden dağıtılmaktadır. Bir başka deyişle bu süreç yeniden tabakalaşma sürecidir (Bauman, 2010, s. 74). Çünkü dünya tasavvuru ile toplumsal alandaki gerçeklik arasındaki çelişki makro anlamda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri, mikro anlamda ise düşük gelirli sosyal sınıflar ile dezavantajlı gruplar açısından yıkıcı olabilmektedir (Demir, 2001, s. 75). Farklı sosyo ekonomik koşullara, teknolojiye sahip olan ülke ve bireylerin aynı piyasa şartlarında rekabet etmesi, dünyadaki dengenin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Üstelik bu denge sadece ekonomik ve toplumsal anlamda değil çevresel/ekolojik olarak da dünyayı etkilemiştir.

Bu süreçte çevresel/ekolojik olarak dünyanın etkilenmesi, doğanın kâr odaklı bir yaklaşımla kullanılmasıyla ilişkilidir. Doğanın kâr odaklı kullanılması 1930'lardan 1960'lara kadar olan dönemi kapsayan sanayileşme süreciyle birlikte gerçekleşmektedir. Sanayileşme Dönemi'ni günümüzden ayıran temel nokta sanayileşme sürecinde ulus devletlerin güçlü olmasıyla ilgilidir. Esasında Aydınlanma Dönemi ile başlayan ve insanın aklıyla her şeye hükmedebilecek bir güce sahip olduğuna dayanan insan merkezli yaklaşım sanayileşmenin yükseldiği 1930-1960 arasında da mevcuttur ve doğa ile çevrenin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Lakin küreselleşmeyle birlikte devletlerden ziyade çok uluslu şirketlerin güç kazanması bu uygulamaların boyutunu çok daha yıkıcı bir seviyeye dönüştürmüştür. Çünkü ulus devlet, toprakların ülkeye ve o ülkede yaşayan bireylerin yurttaşlara dönüşmesiyle oluşmaktadır. Bu sebeple devlet, yurttaşların her birinden sorumludur. Para, işyeri, ticaret, mülkiyet gibi unsurların garanti altına alınmasını sağlarken aynı zamanda vatandaşlarına düşük maliyetlerle eğitim, sağlık, adalet, sigorta gibi birçok hizmeti de sunma görevini üstlenmekte ve vatandaşını desteklemektedir (Erbaş & Erbaş, 2007, s. 46). Örneğin, refah devletinin yükseldiği dönem olarak görülen 1945-1975 yıllarında (Gümüş, 2018, s. 37) sanayileşme devam ederken sanayileşmenin getireceği riskler karşısında devlet bir sigorta görevi görmektedir (Stevenson,

2017, s.436) ve destek uygulamaları gerçekleştirmektedir. Bu destek, tarımsal üretim alanında da meydana gelmektedir.

Örneğin, 1930'larda yaşanan krizin de etkisiyle 1945 sonrası tarım politikaları, üretimi artırmak üzere devletin yerel çiftçiyi, üreticiyi, yurttaşını destekleyen bir biçimde gerçekleşmektedir. 1980 sonrası küresel tarım politikalarında ise özellikle de az gelişmiş ülkelerde yerel üreticiyi destekleyici uygulamalar azalmaktadır. Küçük yerel üreticilerin akışkan piyasa ile tek başına bırakıldığı görülmektedir. Toplumsal dengelerin bozulduğu bu süreç her ülkenin kendine yeterli bir şekilde gıda ihtiyacını sağlaması konusunda tehdit oluşturmaktadır (Keyder & Yenal, 2020, s. 36-37). Daha açık bir ifadeyle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gıda güvencesi ve güvenliği risk altına girmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri bu süreçte serbest piyasa kurallarının ve sermayenin serbest bir biçimde dolaşıma girmesine izin veren bir ekonomik yaklaşımın sergilenmesi ve çok uluslu şirketlerin güçlenmesidir (Bauman, 2010, s. 71). Bir homo-economicus olarak piyasada rol oynayan çokuluslu şirketler ve küresel piyasa içinse küçük yerel üreticiler, geçimini sadece topraktan sağlayan üreticiler ve bu süreçte tarlasını satmak zorunda kalıp kırdan kente göç etmek zorunda kalan insanların kentte gıdaya ulaşmakta zorluk çekmelerinden herhangi bir sorumluluk duymamaktadırlar (Gülyüz & Sürgevil Dalkılıç, 2019; Koç, 2013, s. 28).

Küresel piyasaların yerel üretici ve ülke vatandaşlarının sorumluluğunu almayan, bireyin gücüne vurgu yapılan, devletlerden ziyade çok uluslu şirketlerin güç kazanmaya başladığı 1980'lerden sonraki dönemde şirketlerin temel odağının kâr elde etme güdüsü olması doğanın, toprağın, hayvanların etik kurallar gözetilmeksizin kullanılmasını daha da kolaylaştırmıştır. Örneğin Birleşmiş Milletler Dünya Tarım ve Gıda Örgütü'ne göre tarımdaki yanlış uygulamalar sonucunda dünyadaki toprakların üçte biri bozulmuştur (Demirci, 2019). Bilim insanları özellikle sanayi devrimiyle birlikte dünya ısısının 1,1 santigrat derece artmış olduğunu ve en son 125 bin yıl önce bu kadar sıcak olduğunu söylemektedirler (BBC, 2021). 1980'lerden sonra yeryüzü sıcaklıklarındaki bu değişim daha da belirgin hâle gelmektedir ve her geçen yıl sıcaklıklar artmaktadır (Türkeş, 2008, s. 33). Sıcaklıklar tarım arazilerini olumsuz etkilemekte ve kuraklık yaratmaktadır. Bu durum geçimini topraktan sağlayan yerel üreticiler/çiftçilerin yerlerinden göç etmek zorunda kalmalarına sebep olmaktadır. Çiftçilerin kırdan kente göç etmeleri sonucunda tarımsal üretimde azalış yaşanması gıda fiyatlarını artırmakta ve bu durum toplumsal alandaki huzurun bozulmasına ve hatta iç çatışmalara neden olarak (Yörük,

2023, s. 229) toplumsal ve ulusal güvenliği tehdit edebilecek boyutlara kadar gelebilmektedir. Dolayısıyla tarım ve gıda güvence ve güvenliğinin korunması toplumsal ve ulusal güvenliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

3. Bir Ulusal Güvenlik Alanı Olarak Gıda Güvencesi ve Güvenliği

Kavramsal açıdan gıda güvenliği kavramı 1970'lerde yaşanan ekonomik krizle birlikte Afrika ve Latin Amerika gibi kendi kendine yeterli ülkelerin gıda krizi yaşamasıyla gündeme gelmiştir (İba, 2013, s. 40). Gıda güvenliği (food safety) gıdanın kimyasal, fiziksel niteliklerinin uygunluğunu ve beslenme değeri bakımından kaliteli olduğunu ifade eden bir kavramdır (Koç, 2013, s. 14). Bir başka ifadeyle sağlık açısından güvenli gıdanın tüketimidir (Erbaş, 2017, s. 15). Gıda güvencesi (food security) ise gıda güvenliğini de kapsayan bir kavram olarak dünyadaki tüm insanların gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla her zaman ve her koşulda sağlıklı ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan ulaşabilmelerini ifade etmektedir (Koç, 2013, s. 14). Dört temel ilkesi olan gıda güvencesinin ilk ilkesi hane, ülke ve küresel düzeyde yeterli gıdanın üretimini, dağıtımını içeren sağlanabilirliktir. İkinci ilke erişilebilirliktir. Erişilebilirlik, gıdanın üretimi için gerekli olan temel üretim araçlarına ya da yeterli ekonomik düzeye sahip olabilmekle ilgilidir. Üçüncü ilkesi kabul edilebilirliktir. Bu ilke ise gıdanın besleyiciliği bakımından güvenli, temiz, kaliteli insan onuruna yakışır, kültürel açıdan uygun gıdayı temsil etmektedir. Dördüncüsü yeterliliklerdir. Sürdürülebilirliğe vurgu yapan bu ilke doğanın ve toprağın gelecek nesiller için de kullanılabilir şekilde gıda üretimi yapılması gerektiğini savunmaktadır. Son olarak bireysel ve kurumsal etmenler ise gıda güvencesinin sağlanması için yapılması gerekenlerin hem bireysel hem de kuruluşların ortak müzakeresidir (Koç, 2013, s. 16-17-18).

Esasında modern anlamda gıda güvencesi ve güvenliği konusunun temeli 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik krize dayanmaktadır. Dünya pazarında yaşanan bu büyük kriz, istihdamın azalmasına ve açlığın artmasına neden olmuştur (İba, 2013, s. 37). Silolarda ve depolarda yiyecekler olmasına rağmen insanlar aç kalmışlardır (Koç, 2013, s. 23). Bu durum gıda güvencesi ve güvenliği sorununu gündeme getirmiştir. Yugoslavya, 1930'larda gıdanın önemini belirtmiş ve Milletler Cemiyeti, gelişmiş ülkelerin gıda ile ilgili bilgi oluşturmalarını söylemiştir. Böylece gıda sorununu açıklayan ilk rapor meydana gelmiştir (Shaw, 2007, s. 6'dan akt. İba, 2013, s. 38).

Bir ulusal güvenlik konusu olarak gıda ise 2. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmiştir. Gıdanın toplumsal huzur ve güvenliğin sağlanmasındaki

kritik rolü, gıdayı devlet politikaları için önemli kılmıştır. Örneğin 1943'te savaş sırasında Birleşmiş Milletler tarafından yapılan konferansta ABD Başkanı Roosevelt; yurttaşların gıdaya olan erişimleri, beslenme kalitelerinin önemini vurgulamış, tarım ve gıdanın üretimi, dağıtımı, tüketimi konusunda projelerin geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece tarım ve gıdanın üretiminden tüketimine kadar her boyutunun kontrol altına alınmasını sağlayan bir kurumun kurulması gündeme gelmiştir ve 16 Ekim 1945'te Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü kurulmuştur (İba, 2013, s. 38).

Kavramsal, tarihsel ve ulusal güvenlik açısından gıda güvencesi ve güvenliği konusunun ortak noktalarına bakıldığında hem açlık oranlarını azaltmak hem de savaş, kıtlık, kuraklık gibi aniden gelişen olumsuz durumlarda insanların sağlıklı gıdaya ulaşılabilirliğini sağlamak amacıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda tarım ve gıda alanında birçok uygulama gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda 1980 sonrasındaki küresel ticari ilişkilere bağlı olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de tarım ve gıda konusunda yapısal uyum programlarına uyum sağlamaya çalışmışlardır. Fakat gıda güvencesi ve güvenliğinin neoliberal ekonomi politikalar doğrultusunda sağlanmaya çalışılması ve diğer yandan küreselleşmeyle birlikte ülkelerin birbirine olan bağımlılıkların artması sonucunda dünyadaki açlık oranları ve beslenme kalitesizliği daha da yükselmiştir. Bunun temel sebebi gıda güvencesine sadece bir arz olarak bakan küresel ve neoliberal politikaların etkisidir (Koç, 2013, s. 27). Zira piyasa kurallarının üstünlüğüne dayanan neoliberal politikalar ve bu dönemde güçlenen çok uluslu şirketler için doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda kullanılması, elde edilen kârdan sonra gelen koşuldur (Güleryüz, 2020). Bu durum doğaya, yerel üreticilere ve piyasa ekonomisine bütüncül bir yaklaşım sergilenmemesi ile ilgili olan insan merkezli yaklaşımın bir ürünüdür. İnsan merkezli yaklaşımla; verim elde etmek için toprağa uygulanan kimyasal müdahaleler, geçimini topraktan sağlayan üreticiler ve özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomisinde önemli bir yer tutan tarım ve gıda arz güvenliğinin sağlanması zorlaşmaktadır.

Tarım gıda alanını da etkilemiş olan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Anlaşma sonrasında gümrük duvarları kaldırılmıştır. Bu durum Meksikalı küçük mısır üreticilerinin Amerika'nın ucuz mısırları karşısında direnemeyerek üretimi bırakmalarına neden olmuştur. Bu anlaşma ile mısır fiyatları düşmüştür ancak mısır unu fiyatı %279 oranında artış göstermiştir. Meksika'nın yaşadığı bu örnek esasında

gıdanın sadece bir hammadde olarak görülmemesi gerektiğini göstermektedir. Zira hammaddenin ötesinde tarımsal üretim alanında birçok insan üretim yapmaktadır. On binlerce Meksikalı üreticinin tarımdan ve üretimden kopması hem kırsal alandaki üretimin azalmasına hem de topraktan geçimini sağlayarak karınlarını doyuran insanların aç kalmasına yol açmaktadır. Teknolojik gelişmelerin tarım ve gıda alanında kullanılması elbette ki önemlidir fakat bu uygulamaların doğayı, üreticiyi de kapsayan bütüncül bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir (Koç, 2013, s. 27). Zira bugün gıda güvencesi ve güvenliğini sağlayarak dünyadaki açlık oranlarının azalmasını amaçlayan bu uygulamaların başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu (Sofi) raporuna göre 2023 yılında 733 milyon kişi açlıkla mücadele etmektedir ve bu oran 2008-2009 yılındaki oranlarla benzerlik göstermektedir. 2019-2023 yılları karşılaştırıldığında ise 2023 yılında açlıkla mücadele eden insan sayısı dünyada 152 milyon kişi artmıştır (UNICEF, 2024).

Dünyadaki açlık oranlarını azaltmak amacıyla gerçekleştirilen tarım ve gıda alanındaki uygulamaları, bu amacın aksine açlığın devam etmesine ve hatta daha da artmasına ve sınıflar arası gelir düzeyi arasındaki farkın açılmasına neden olan patolojik bir durumu doğurmaktadır. Dünya nüfusuna yetecek kadar üretim yapılmasına rağmen açlık oranlarının artmaya devam etmesi (Karaman, 2018, s. 120) bu patolojik durumun bir göstergesidir. Bu noktada söz konusu tarım ve gıda uygulamaları konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri dünya nüfusunun da artmasına bağlı olarak daha fazla gıdaya ihtiyaç olacağı ve bu nedenle özellikle çok uluslu şirketlerin teknolojik gelişmelere bağlı olarak kullanmış olduğu biyoteknolojik tekniklerle genetiği değiştirilerek üretilen GDO'lu tohumlar (Nofouzi, 2013, s. 2) gibi gelişmelerle dünya nüfusunun beslenebileceği savıdır. İkincisi ise asıl sorunun nüfusun artmasına bağlı olarak yaşanabilecek olan gıda yetersizliğinden değil, gıdanın dağıtımında yaşanan adaletsizlikten kaynaklandığı savıdır. Bu sava göre GDO gibi teknolojiler açlık sorununun merhemi olamayacaktır. Aksine bu sorunu yeniden üretme potansiyeline sahiptir. Örneğin tek kullanımlık tohum üretiminin birkaç çok uluslu şirketin tekelinde olması ve küresel ticari pazar mantığına dayalı neoliberal politikaların uygulanması üreticilerin bu şirketlere bağımlı olmasına neden olmaktadır (Erbaş, 2017, s. 16). Ulusal politikalar yerine küresel politikaların daha güçlü ve tercih edilir hâle gelmesi çevre ülkelerin merkez ülkelere bağımlılığını getirmektedir. Bu süreçte az gelişmiş ülkeler merkez ülkelerin yer alması olduğu küresel ekonomi içerisinde yer almaya çalışırken

çevre ülke haline dönüşmektedirler. Bunun sebebi küresel pazar koşullarının özellikle ekonomik sermaye bakımından güçlü olanların çıkarlarına göre şekillenmesinden kaynaklanmaktadır (Öztürk, 2014, s. 95). Bu döngü çevre ülkelere dönüşen ülkelerin kalkınmalarını zorlaştırmakta ve adaletsiz uluslararası iş bölümü, öncesinde tarım ve gıda konusunda kendine yeterli bu ülkeleri tarım ve gıda konusunda şirketlere bağımlı hâle getirmektedir (Erbaş, 2017, s. 15). Bu durum gıda güvencesinin ilk ilkesi olan hane, ülke ve küresel anlamda her zaman ve her koşulda yeterli gıdaya ulaşabilmeyi ifade eden sağlanabilirlik konusunda tehdit oluşturmaktadır.

Diğer yandan bu şirketlerin ilk hedefinin kâr elde etmek olması durumu; doğanın, toprağın, yeryüzünün ikinci plana atılmasıyla sonuçlanmakta ve bu durum hem doğa hem de insanlar açısından riskler yaratmaktadır. Bu riskler gıda güvenliği açısından sağlık ve kaliteli gıdanın tüketimi hususunda sorunların oluşmasıyla ilgilidir. Daha fazla verim elde etmek adına yapılan yapay müdahalelerin insan sağlığını nasıl etkileyeceğinin uzun vadeli sonuçları belirsizdir.

Yapay müdahalelerden biri, geçmişi 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gıda üretimini artırmaya yönelik araştırmalara dayanan yabancı otların, böceklerin ve mantarların öldürülmesine yarayan pestisitlerdir (Dubgaard, 1991'den akt. Karaer & Gürlük, 2003, s. 198). Bu pestisitlerin modern tarım alanında da uygulanması sonucunda alınan ürün miktarı bakımından verimliliği artırıcı bir etkisi görülmüş olsa da uzun vadede bitki ve hayvanlara zarar vermiş, yer altı suları ve denizlerin kirliliğine yol açmıştır (Karaer & Gürlük, 2003, s. 199). Bu yanı sıra pestisitler tarım gıda güvencesi ilkelerinin; sağlanabilirliği, erişilebilirliği, yeterliliği bakımından sorunlar yaratmasına neden olabilmektedir. Zira bu durum toprağın aşırı kimyasala maruz kalmasından ötürü uzun vadede kullanılamamasına, verimsizleşmesine ve gelecek nesiller için tarım ve gıda üretiminin yapılamamasına yol açabilmektedir. Tarım üreticilerini topraktan kopmasına, tarım ve yerel ekosistem bilgilerinin gelecek nesillere aktarılamamasına ve üretimin azalmasına bağlı olarak gıda kriziyle sonuçlanabilmektedir. Bu durum gıda kıtlığı ve gıda fiyatlarının yükselmesine neden olarak ülke ve toplumlarda açlığa, yaşam kaybına, sosyal huzursuzluklara, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklara yol açabilmektedir (Hendriks, 2015, s. 612'den akt. Uzun, 2023, s. 8). Dolayısıyla gıda güvencesi ve güvenliğini sağlamak ulusal güvenliğin sağlanması açısından önemli bir güvenlik sorunu haline dönüşebilmektedir.

Tarım gıda güvencesi ve güvenlik alanında yaşanan bu sorunların tarihsel ve sosyolojik çerçevesini bize sunan en önemli teorilerden biri gıda rejimleri teorisisdir. Bu kavram tarihsel ve küresel düzlemde gıdanın üretim, tüketim ve dağıtım konusunda nasıl yönetildiğini, her bir gıda rejiminde değişen ve dönüşen güç dengelerini açıklarken aynı zamanda gıdanın jeopolitik bir silah olarak (McMichael, 2022, s. 18) nasıl kullanıldığını da göstermektedir. Bu yönüyle çalışmanın öne sürmüş olduğu temel fikir olarak gıda güvencesi ve güvenliğinde oluşan insan kaynaklı riskler ve gıdanın biyo-politik bir araca nasıl dönüştüğü sorunu gıda rejimleri teorisi bağlamında tartışılacaktır.

4. GIDA REJİMLERİ BAĞLAMINDA GIDA GÜVENCESİ VE GÜVENLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gıda rejimleri kavramı ilk defa 1987’de Friedmann tarafından 2. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası gıda düzeni ile ilgili yapmış olduğu bir çalışmada Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD’nin yapmış olduğu gıda yardımlarının, esasında jeopolitik bir silah olduğunu belirtmek için kullanılmıştır (McMichael, 2022, s. 18). McMichael’e göre de (1996, s. 48’den akt. Roche, 2012, s. 64) bu kavram coğrafyadan ziyade jeopolitik kaygıları içeren bir kavramdır. 1989’da ise Friedmann ve McMichael (2022, s. 18) “kapitalist ekonomik sisteminin gelişiminde ve devlet sisteminde tarımın rolü”ne odaklandıkları makalelerinde gıda rejimi teorisini açıklamışlardır. Kapitalizmin içinde yaşadığı krizler ve çelişkiler gibi gıdanın da benzer bir hikâyesi olduğunu öne süren bu teori (Erbaş, 2017, s. 18) tarım ve gıdanın uluslararası ticaretinin sınıfsal bir düzlem üzerinden nasıl işlediğini göstermektedir (Michael, 2022, s. 198). Kapitalizmin krizlerine benzer şekilde her bir gıda rejimi de belirli bir döneme kadar devam etmekte, yükselmekte ve krize girerek sonunda köklü bir değişime yol açmaktadır (Erbaş, 2017, s. 18). Gıda rejimleri kavramı tarihin belirli dönemlerinde tarım ve gıdanın temellerini bize açıklarken aynı zamanda günümüz küresel gıda sistemi içerisinde tarım ve gıdanın analizi açısından önemli bir araçtır (Gimenez & Shattuck, 2011, s. 110). Tarihsel anlamda üç temel gıda rejiminden bahsedilmektedir.

4.1. Birinci Gıda Rejimi

Yerleşimci kolonyal gıda rejimi olarak adlandırılan ilk gıda rejimi İngiltere hegemonyasında biçimlenmekte ve (Erbaş, 2017, s. 18) 1870-1930 yıllarını kapsamaktadır (Aydın, 2018, s. 123). İngiltere’de artan kentli nüfus için gerekli olan gıdanın sağlanması amacıyla Avrupa’dan birçok Avrupalı göçmen Amerika, Kanada, Arjantin ve Avustralya topraklarına yerleştirilmiştir (Erbaş,

2017, s. 18). Tek ürün odaklı bir tarım modeli benimsenen bu dönemde özellikle tahıl ve et üretimine ağırlık verilmiş, serbest ticaret kuralları ve sömürge düzeni sonucunda İngiliz sermayesi giderek zenginleşmiştir (Aydın, 2018, s. 123).

Sonraları politik bağımsızlıklarını kazanan yerleşimci koloniler ulusal ekonomilerini düzenlemeye çalışmışlardır. Lakin ABD'nin tarım ve gıda alanındaki gelişimi ve çok miktardaki tahılı piyasaya sürmesiyle tahıl fiyatları düşerek Avrupa'da tarımın krize girmesine yol açmıştır. Esasında 1930'larda yaşanan ekonomik buhran bu krizin bir sonucudur. Yaşanan ekonomik buhran ile birinci gıda rejimi krize girmiştir (Erbaş, 2017, s. 18). Diğer taraftan çiftçi oylarıyla hükümet başına gelen Başkan Roosevelt'in tarım ve gıda alanında uyguladığı politikalar sonucunda üretim fazlası meydana gelerek ABD hegemonyasının doğmasına neden olmuştur (Aydın, 2018, s. 124).

4.2. İkinci Gıda Rejimi

Markantil-Endüstriyel Gıda Rejimi olarak adlandırılan ikinci gıda rejimi, teknolojik gelişmelerin hız kazanarak tarım ve gıda ticaretinin geliştiği, (Erbaş, 2017, s. 19) ülkelerin kendi içlerinde tarım ve gıda desteklerinin, uluslararası düzlemde ise liberal kuralların hâkim olduğu rejimdir (Aydın, 2018, s. 124). Tarımsal ürün elde etmede geliştirilen tekniklerle birlikte özellikle 1960'lı yıllarda %100'e varan verimli ürün artışların yaşanması bu rejimin yeşil kapitalizm ya da yeşil devrim olarak da anılmasına sebep olmuştur (Ak, 2002, s. 31). Örneğin 1960-2000 yılları arasında ABD'de buğday ekim alanı %2,89 iken buğday üretim miktarı %80,8 artmıştır. Aynı dönemde az gelişmiş ülkelerde ekim alanı %43,7 oranında artış göstermiş olsa da üretim miktarındaki artış %95 artmıştır. Bu oran ABD'nin ekili alan miktarı ve elde etmiş olduğu ürün miktarına göre düşük kalmaktadır (Karabağ, 2020, s. 260).

ABD, tarımsal alandaki gelişimi ve üretmiş olduğu politikalar sonucunda çok fazla ürün elde etmiş ve bu durumu siyasal ve ekonomik olarak kullanmıştır (Aydın, 2018, s.124). Bunun sebebi küresel anlamda önemli bir güç hâline gelmek ve diğer ülkelerin tarım ve gıda konusunda bağımlılıklarını artırarak elde ettiği gücün pekişmesini sağlamaktır.

Marshall Yardımları ve "bombadan daha etkili bir silah" olarak ifade edilen (Middle East Research and Information Project, 1987'den akt. Karabağ, 2012, s. 268) 1954 Tarımsal Ticaretin Gelişmesi ve Yardım Yasası (Public Law 480) (Aydın, 2018, s. 124) Barış İçin Gıda gibi söylemler, ABD'de oluşan tarım

fazlası ürünlerin ihracatını yapmak (Çaşkurlu, 2012a, s. 64) ve gıda kontrolünü sağlayarak kendisine bağımlı bir küresel ekonomik ilişkiler ağı oluşturmak adına gerçekleştirilen uygulamalardır. Tarım ve gıda konusunda sorunlar yaşayan ülkelere yardım etmek ve kalkınmalarını sağlamak paravanını bir amaç olarak belirleyen ABD, tarım ve gıda ürünlerini piyasa fiyatının altında bu ülkelere satmıştır (Friedmann, 2005b, s. 129'dan akt. Aydın, 2018, s. 124). ABD'nin yardım etmiş olduğu yeni kurulan bu ülkeler böylece ABD buğdayını dış yardım olarak almışlardır. Kendi yetiştirdikleri tahıllar yerine buğday ithalatına yönelmişlerdir. Bu durum 1950 yılında gelişmekte olan ülkelerde %19 olan dünya buğday ithalatının, 1960'ların sonlarında %66'ya çıkmasına neden olmuştur (Friedmann, 1994'den akt. Atkins, 2001, s. 5).

Bu ülkelerin kendilerinin üretmeyip, ithal etmelerinin nedeni hem -kısa vadede de olsa- mali açıdan daha ucuz bir şekilde gıda ihtiyacının karşılanması hem de ulus-devletlerin yükselişinin olduğu bir dönemde kalkınmanın ve modernleşmenin sanayileşme ile gerçekleşebileceği inancıdır. Bu inanç tarımın öneminin azalmasına, yerli üretimden uzaklaşılmasına ve hatta geleneksel beslenme alışkanlıklarının değişmesine neden olmuştur (Çaşkurlu, 2012b, s. 177). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kendi yetiştirdikleri ürünler yerine daha ucuza mal ettikleri ABD tarım ürünlerini ithal etmeleri, onların tarımdan uzaklaşmalarına, kendi jeopolitik, coğrafik ve ekolojik konumlarıyla ilgili tarımsal kültürle ilgili oluşturmuş oldukları yerel bilgilerin kaybolmasına yol açmıştır. Bu durum temel gıda ürünlerini yetiştirmekte bile zorlanmalarına ve kendi kendine yeterli bir tarım gıda sistemine sahipken gıda ithal eden ülkeler hâline gelmelerine neden olmuştur (Aydın, 2018, s. 125).

Tarımın sanayileştiği bu dönem çok uluslu şirketlerin tarım ve gıda alanında güçlenmesini sağlamıştır. Teknolojik gelişmeye bağlı olarak tarımsal alandaki rasyonalizasyon; tarım ilaçları, melez tohumlar, GDO teknolojisi gibi kısa vadede verimlilik ve kârı getiren unsurların kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle 1980'lerden sonra tarımsal alandaki bu gelişmeler kalkınmak isteyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de kapsayacak biçimde bir yayılma göstermiş ve tarım uluslararası bir boyuta taşınmıştır. Artık üçüncü dünya ülkeleri de uluslararası ekonomi politik sürecindeki meta zincirlerinin önemli halkaları hâline gelmişlerdir (Aydın, 2018, s. 126).

4.3. Üçüncü Gıda Rejimi

1980'lerden 2000'li yıllara ve günümüze kadar uzanan dönemi (McMichael, 2020, s. 60) kapsayan üçüncü gıda rejimi, bir önceki rejimde devletlerin

başrolde olduğu kalkınma modelinden, çokuluslu şirketlerin güçlendiği ve piyasa kurallarının her şeyin üzerinde olduğu neoliberal ekonomik yaklaşımın hâkimiyetindeki rejimi ifade etmektedir (McMichael, 2020, s. 67). Özellikle 1995'te kurulan Dünya Ticaret Örgütü ve çok taraflı Tarım Anlaşması, çok uluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılmasını sağlamıştır.

Anlaşma, üçüncü gıda rejiminin biçimlenmesindeki en önemli etkenlerden birisi olarak görülmektedir. Gıdanın küresel piyasalardaki ticari dolaşımının ucuzlatılması, köylerdeki çiftçilerin tarımsal üretiminin zayıflamasına yol açmıştır. Bu durum küçük üreticilerin geçinememesine, kırsal alandan göç etmesine ve köylülüğün toplumsal yeniden üretiminin sağlanamamasına neden olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle güçlenen şirketler karşısında küçük üreticilerin akışkan piyasa koşullarında tarımsal üretim yapmaları zorlaşmıştır (McMichael, 2009, s. 285). Örneğin bugün dört büyük çok uluslu şirket (ADM, Bunge, Cargill, Dreyfus) küresel tahıl ticaretinin %75 ila %90'ını oluşturmaktadır (Lawrance, 2011). Küreselleşmeyle birlikte iç ve dış piyasa fırsatları artmış, gelişen teknolojiyle tarımsal alanda kullanılan yöntemler, üreticinin daha az emekle ürün elde etmesini sağlamıştır. Lakin bu fırsatların üreticiler tarafından kullanılması üreticinin ne kadar güçlü bir sermayeyle pazarda rekabet ettiğiyle ilişkilidir.

Sermaye bakımından güçsüz ancak doğa ve toprağa bakışla ilgili kültürel sermayeleri açısından güçlü olan küçük üreticilerin acımasız piyasa koşullarında büyük şirketlerle rekabet etmesi mümkün değildir. Bu durum gitgide kırsal alanda üretimin azalmasına ve üreticinin kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Örneğin 1960'larda dünyada %34'lerde olan kentsel nüfus oranı 2022'de %57'ye yaklaşmıştır. Avrupa ülkelerinde %60'tan %70'e çıkan bu oran, Türkiye'de ise %30'dan %70'lerin üzerine çıkarak Avrupa'daki kentsel nüfus oranını geçmiştir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı). Kırsal nüfusun azalması tarımsal üretim yapan kişilerin azalmasına neden olmakla birlikte aynı zamanda Schneider ve McMichael'e göre (2010'dan akt. Keyder & Yenal, 2020, s. 24-25) insan doğa ilişkisinin deneyiminden süzölmüş yerel ekosistemlere dair epistemik bir yarılmayı (epistemic rift) getirmektedir.

Epistemik yarılmada (epistemic rift) iki tür bilgi kaybından bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi endüstriyel tarım yöntemlerinin artmasının sonucunda yitirilen bilgidir. Bu kayıp, ikinci gıda rejiminde tarımın mekanizasyonu ile başlayan ve üçüncü gıda rejiminde tarımsal üretim üzerindeki yapay müdahalelerin kolaylaşmasının temel nedenlerinden biri olan

neoliberal ekonomik yaklaşımla gerçekleşmektedir. Bu tür yapay müdahalelerin yoğun bir şekilde kullanılmasının nedeni nicel anlamda verimliliği artırarak kârı artırma isteğinden kaynaklanmaktadır (Keyder & Yenal, 2020, s. 25). Üretimin piyasa ekonomisi temelinde gerçekleştirilmesine dayanan bu durum doğanın ve üreticilerin ekonomisinin ihmalini getirmekte (Shiva, 2018, s. 29) ve o yöreye, iklime, kültüre özgü yerel ekolojik bilginin sürdürülebilirliği imkânsızlaşmaktadır. Çünkü yerel bilginin sürdürülebilirliği kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü bir hafızadan beslenmektedir. Lakin hem tarımın temel doğal unsurları olan toprağa, suya, tohuma yapılan müdahalelerle verimsizleşen tarım toprakları hem de doğanın bilgisine sahip üreticilerin bu süreçte topraktan koparak göç etmek zorunda kalmaları bu bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına ket vurmaktadır. İkinci tür bilgi kaybı kırsal alandaki üretimden ziyade kentsel alandaki tüketim biçimi, değişen beslenme kültür ve alışkanlıklarıyla ilgilidir. Hızlı yaşam tarzına bağlı olarak hızlı ve hazır tüketimin tercih edilmesi durumu tüketicinin almış olduğu ürünün nasıl ve kimler tarafından yetiştirildiği, tarlada ne kadar sürede kaldığı, mevsime uygun olup olmadığı ile ilgili merakların azalmasına neden olmaktadır. Ürünün güvenilirliği sahip olduğu marka ile ölçülmektedir. Yani tarımın biyolojik temellerinden ayrılması hem üretim hem de tüketim alanındaki bilgilerin ve bu bilgilere olan merakın kaybolmasıyla sonuçlanmaktadır (Keyder & Yenal, 2020, s. 25-26-27).

Üretimle ilgili epistemik yarılmının ve üçüncü gıda rejiminde güçlenen çok uluslu şirketler ve ülkelerin üreticisinin bu şirketlere bağımlı hâle geldiğini gösteren örneklerden biri Hindistan'da yaşanmıştır. Hindistan'ın yoksul kentlerinden biri olan Bihar'da dünyanın en büyük tohum şirketlerinden Monsanto'nun çiftçilere satmış olduğu tohumlar hem ürün kaybına hem de 4 milyar rupi zarara uğramalarına neden olmuştur. Geçimini topraktan sağlayan Hindistan çiftçilerinin gelirinin azalması ve borçlanması sonucunda çiftçilerde intihar oranları artırmıştır. Aynı zamanda 1942'den beri açlık yaşanmayan bu ülkede 1991'de 8 bin çocuğun açlıktan öldüğü bölgede yapılan araştırmalar sonucunda küreselleşme sürecinden önce 0-6 yaş aralığında çocukların hiçbir zaman açlıktan ölmediği ortaya koyulmuştur (Shiva, 2018, s. 54). Örnekten anlaşılacağı gibi üçüncü gıda rejimiyle birlikte dünyadaki küresel ticari ağın gelişmesi ve teknolojik ilerlemelerin yaşanması, neoliberal bir ekonomik yaklaşımın benimsenmesi sonucunda tarımsal üretim ve kırsal nüfus oranı azalırken (Erbaş, 2017, s. 20) tarım ve gıda konusunda kendi kendine yeterli ülkeler bağımlı hâle gelmeye başlamışlardır (Aysu, 2020, s. 31). Bu durum hem

hane, ülke ve küresel anlamda gıdaya ulaşabilme konusunu ifade eden tarım ve gıda güvencesi konusunda risklerin oluşmasına neden olmakta hem de üretilen tarım ve gıda ürünlerinin uzun vadede insanların sağlığı üzerinde nasıl bir etki yarattığı hususundaki gıda güvenliği ile ilgili riskleri meydana getirmektedir.

Söz konusu riskler ise sadece gıda güvencesi ve güvenliğini ilgilendirmenin ötesinde toplumsal ve ulusal güvenliğe sirayet eden bir potansiyele sahiptir. Esasında açlığı bitirmek ve beslenme kalitesini yükseltmek amacıyla gıda güvencesi ve güvenliğini sağlamak amaçlı yapılan uygulamalar yeni güvenlik sorunlarının üretimini sağlamıştır. Bu bağlamda gıda rejimleri teorisinden hareketle gıda güvencesi ve güvenliği hususunda ulusal güvenlik açısından iki temel güvenlik sorununun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi esasında temelini aydınlanma sürecine kadar dayandırabileceğimiz teknolojinin ve teknolojik uygulamaların aklın araçsal olarak kullanılması sonucunda oluşan ve ibarelerini ikinci gıda rejiminden günümüze kadar gelen döneme kadar görmüş olduğumuz insan kaynaklı risklerdir. İkincisi ise modern anlamdaki ibarelerini ikinci gıda rejiminde ABD'nin uygulamış olduğu anlaşma ve yardımlarla başlayıp üçüncü gıda rejiminde çok uluslu şirketlerin güçlenmesi ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanılmasından doğan ulusal güvenliği tehdit edebilecek potansiyele sahip risklerdir.

5. GIDA GÜVENCESİ VE GÜVENLİĞİ SORUNUNUN YENİDEN ÜRETİMİ: İNSAN KAYNAKLI RİSKLER VE BİYO-POLİTİK BİR ARAÇ OLARAK TARIM VE GIDA

Tarihsel olarak üç döneme ayrılmış olan gıda rejimlerden de anlaşılacağı gibi tarım ve gıda alanındaki uygulamaların amacı en başta dünyadaki herkese yeterli ve güvenli gıdayı temin ederek gıda güvencesi ve güvenliğini sağlayabilmek olsa da uzun vadede hem ekolojik olarak doğaya, toprağa zarar vermekte hem de tarım ve gıda biyo-politik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle tarım gıda alanında sağlanmak istenilen güvence ve güvenlik konusu bu süreçte yeni güvenlik sorunlarının üretimine neden olmaktadır. Hem tarım ve gıda alanında hem de toplumsal ve ulusal güvenlik alanında oluşan bu sorunlar insan kaynaklı riskler ve biyo-politik bir araç olarak tarım gıda olmak üzere iki başlık altında gıda rejimleri teorisindeki verilerden hareketle incelenecektir.

5.1. İnsan Kaynaklı Riskler

Kökenini Aydınlanma Dönemi'ne dayandırabileceğimiz insan kaynaklı riskler, sanayileşme, kentleşme, küreselleşme süreçlerini izleyen bir dizi insan

faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu faaliyetlerin geçmişinin Aydınlanma Dönemi'ne dayandırılmasının nedeni ise birçok aydınlanmacı düşünürün insan merkezli yaklaşıma sahip olması ve batının bu yaklaşım üzerinden uyguladığı faaliyetlerle ilgilidir. Örneğin aydınlanmacı bir düşünür olan Bacon, insan doğa ilişkisiyle ilgili olarak “insanların doğadan öğrenmek istedikleri şey doğaya ve insanlara tümüyle egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir” şeklinde ifade etmektedir (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 20). İnsan çıkarlarını dünyadaki diğer her şeyin üstünde gören insan merkezli bu yaklaşıma (Dobson, 2017, s. 82) zemin hazırlayan aydınlanma felsefi düşün alanı, aklın amaçsal değil araçsal olarak kullanılmasına yol açmıştır. Esasında bu durum büyüdü dünyanın hurafelerini, söylencelerini bilgi yoluyla yıkarak herkese özgür şekilde aklıyla hareket edebilme özgürlüğünü veren ve insanları skolastik düşünce ve kilisenin baskısından kurtaran projedir (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 19). Lakin tarihsel süreç içerisinde aydınlanma projesinin akli, araçsal akla yani her şeyi hesap eden, çıkar ve fayda peşinde koşan homo economicus'a (Akyıldız, 2008, s. 38) dönüşmüştür.

Yeryüzündeki doğal kaynakların insanların yararına şekilde kullanmak, açlığı tamamen bitirmek için teknolojiler geliştirmek elbette önemlidir (Akar, 2023, s. 61). Lakin buradaki kritik nokta nasıl bir yaklaşımla bu teknolojilerin geliştirildiği ve uygulandığıdır. Sadece piyasa ekonomisinin değil doğanın ekonomisinin de baz alınması gerekmektedir. Yani düşüncenin, aklın sadece matematiksel bir aygıtta indirgenmesi (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 47) dünyaya bütüncül bir gözle bakmaktan uzak olmakla birlikte bugün ekolojik dengenin bozulmasıyla sonuçlanmıştır.

Modernite ve sanayileşme süreciyle birlikte etkisini gösteren bu dönüşümün sonuçları ise 1970'lerle birlikte kendisini göstermeye başlamıştır. Beck'in risk toplumu olarak adlandırdığı ve iklim krizi, ekolojik kriz, gıda krizi, göçmen krizi gibi her alanda kontrol edilemeyen birtakım risklerle baş etmeye çalışılan bu dönem, sanayileşme sürecinde insanların gezegen üzerinde yapıp ettiklerinin bir sonucudur (Elliott, 2017, s. 350). Bugün tarım ve gıda alanında yaşanan risk ve güvenlik sorunlarının başında da insan kaynaklı riskler gelmektedir. Hem tarıma ve gıda güvencesine hem de güvenliğine etki eden insan temelli bu sorunların modern kaynaklarını tarihsel olarak sanayileşme ile kentleşme sürecinde tarım ve gıda alanındaki uygulamalarda yani ikinci gıda rejiminde görmek mümkündür.

Geleneksel tarım yerine endüstriyel tarım metotlarının geliştirildiği ve uygulandığı ikinci gıda rejiminin sonlarında başlayan yeşil devrim, tarımda belirli bir dönemde tek bir ürünün yetiştirilmesine dayanan monokültür tarım anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayış tarımsal üretimde maliyetleri azaltarak kâr maksimizasyonunu sağlarken aynı zamanda yüksek oranda ürün artışı getirmektedir. Bu artış ve kâr için ise belirli tarımsal girdiler kullanılmaktadır (Petruzzello, 2023). Bu tarımsal girdiler hibrit tohum, kimyasal gübre ve ilaçlardır (Michael, 2022, s. 199). Ancak bu girdilerin tarımsal üretimin sürdürülebilirliği açısından yarattığı etki yıkıcıdır. Çünkü endüstriyel tarım girdilerinin uzun vadede tarım gıda alanında yaşattığı/yaşatacağı bu etki, 2050 yılında dünya nüfusunun 10 milyara ulaşacağını söyleyen rapor ve çalışmalara göre gıdanın sağlanabilirliği, erişilebilirliği konusunda ciddi sorunlara gebe olduğunu göstermektedir. Zira tarım ve gıda arz güvenliğinin sağlanabilmesi için 2050'deki üretimin, bugünkü tarım ve gıda üretiminden en az %50 daha fazla olması gerekmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021). Yani tek tip ürün esasına dayanan bu tarımsal metot kısa vadede yüksek verim artışı sağlasa da uzun vadede yaratmış olduğu toplumsal ve ekolojik sonuçları en başta gıda güvencesi ve güvenliği açısından sonrasında ise ulusal güvenlik açısından risk barındırmaktadır.

Ekolojik sonuçlarından birincisi *biyoçeşitliliğin azalmasıdır*. Bu azalma ikinci gıda rejimiyle birlikte uygulanan tek bitki türü üretiminde yoğunlaşma anlamına gelen monokültürel tarımın bir sonucudur. Monokültürel tarım gibi tarımsal alanda yaşanan gelişmeler özellikle 1950'den sonra birçok bitki, hayvan türünde gerilemelere yol açmıştır (Arslan, 2010, s. 6). Örneğin okyanusların ısınması mercan resiflerini beyazlaştırmakta ve iskelet haline getirmektedir ki bu mercan resiflerinin çölleşmesi demektir. Planktonlarla beslenen ve dünyadaki oksijen dengesinin temeli olan büyük balıklardaki sayının giderek azalması ise dünyanın nefesini azaltmaktadır. Palm yağı elde etmek uğruna ağaç çeşitliliği azalmakta ve bazı hayvan türleri yok olmaktadır (Netflix, 2020). Tarım arazisi oluşturmak ve daha fazla ürün elde etmek için ağaçların kesilmesi ve topraktan tek tip ürünler elde edilmesi ise birçok bitki türünün yok olmasına sebep olmuştur. Örneğin bugün 55 çeşit enginardan sadece iki çeşit kalmıştır (TRT Belgesel, 2016). Tarım ve Gıda Örgütü'nün biyoçeşitlilik ile ilgili raporuna göre tarladaki bitki çeşitliliği her geçen yıl azalırken, toprak biyoçeşitliliği yeryüzünün her bölgesinde tehlike altındadır (Fao, 2019, s. 9). Yaşanan bu biyo çeşitlilik kaybının arkasında ise mono kültürel tarım metotlarının etkisi büyüktür (Koç, 2013, s. 107). Bu durum gıda

güvencesi ve güvenliğini sağlamak ve dünyadaki açlık oranlarını azaltmak amaçlı gerçekleştirilen insan merkezli yaklaşıma dayanan uygulamaların yeni güvenlik sorunlarına yol açtığına göstergesidir. Zira biyoçeşitlilik kaybı, en başta gıda güvencesini ve güvenliğini oluşturabilmek adına koyulan sağlanabilirlik, erişilebilirlik, yeterlilik ilkelerini tehdit eden bir duruma dönüşmüştür.

Ekolojik sonuçların ikincisi *kuraklık ve toprak çölleşmesidir*. İklim değişikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu ekolojik bozulmalar tarımsal üretimin hem besin kalitesinin düşmesine hem de üretilen miktarın azalmasına yol açmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021). Dünyada her yıl 12 milyon hektar arazi kuraklık ve çölleşme nedeniyle kullanılamaz hâle gelmiş, 11 milyon kişi hayatını kaybetmiş, 2 milyon kişi ise olumsuz etkilenmiştir (Okuroğlu, 2023). Çoğu ülkenin bir ulusal güvenlik sorunu (Okuroğlu, 2023) olarak nitelendirmiş olduğu kuraklık ve toprak çölleşmesinin temel nedenleri toprağa uygulanan yoğun kimyasal müdahaleler ve pestisit kullanımlarıdır. Bitkilerdeki zararlı olarak adlandırılan böcekleri, mantarları kontrol ederek ürün artışı olarak en yüksek faydayı alabilmek amacıyla kullanılan pestisitlerin kullanım oranı giderek artmıştır. Dünya ekonomisi içerisindeki payı büyümüştür. 2019 yılında dünya çapında 2 milyon pestisit kullanılmıştır. Bu durum önce toprağın ve suyun kirlenmesine yol açarak insan sağlığını tehdit etmekte sonrasında ise toprak erozyonuna ve kuraklığa sebep olmaktadır (Sharma, A vd., 2019, s. 1). Dolayısıyla kuraklık ve çölleşme, insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak hem güvenli ve besin kalitesi yüksek gıdaya ulaşabilme konusunda hem de her birey, toplum, ülke için tarım ve gıdanın güvencesini tehlikeye girmesine yol açmakta ve yeni bir güvenlik sorunu olarak üretilmektedir.

Dünyadaki ekolojik dengenin bozulmasına neden olan insan kaynaklı riskler toplumsal alanı da etkilemektedir. Bir başka deyişle insan kaynaklı risklerin gıda güvencesi ve güvenliğini doğrudan etkileyen ekolojik sonuçları gibi toplumsal sonuçları da vardır. Bunlardan bir tanesi monokültürel tarım uygulamaları sonucunda yaşanan; biyoçeşitlilik kaybı, kuraklık ve çölleşmenin tarım üreticilerinin geçim kaynaklarında ve gelirlerinde yaşanan yıkımla ilgilidir (Global Academy, 2023). Bu durum iklime bağlı olarak gerçekleştirilen göçlere neden olmaktadır. Son yıllarda iklim değişikliğine bağlı olarak çok daha fazla yaşanan aşırı yağışlar, kuraklık, toprak kalitesinin düşmesi tarımsal üretimde azalmalara yol açmaktadır (An vd., 2021, s. 393). Hem ekolojik olarak yaşanan olumsuzluklar hem de üçüncü gıda rejimiyle birlikte tarım ve gıda

politikalarının çok uluslu şirketlerin himayesinde gerçekleştirilmesi, yerel üreticileri pazara erişim ve fiyatlar konusunda birçok belirsizlikle karşı karşıya bırakmakta (Keyder & Yenal, 2020, s. 57) ve bu durum borçlarının büyümesine ve kırsal alandaki üreticilerin göç etmelerine neden olmaktadır. Yaşanan göç, kentsel nüfus oranının azalmasına ve tarımsal üretimdeki kırsal nüfusun yaşlanmasına neden olmaktadır. Örneğin dünyada 1960'larda kentsel nüfus %30'larda iken bu oran 1980'lerde %40'lara kadar ulaşmış, 2022'de ise %50'ye yaklaşmıştır (Dünya Bankası, 2022).

Bir yandan toplumsal alanda yaşanan göçler diğer yandan da ekolojik olarak oluşan riskler ve yerel üreticilerin tarımsal üretim alanından çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte gıda güvencesi ve güvenliğinde yaşanan sorunların da ulusal güvenlik açısından sonuçları vardır. Bunlardan biri de iklim kaynaklı yaşanan göç ve çatışmalar arasındaki ilişkidir. İklim-göç-çatışmalar arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığıyla ilgili literatürdeki tartışmalar sürse de iklim değişikliği ve buna bağlı olarak yaşanan göç ve çatışmaların dolaylı olarak etkilediği ifade edilmektedir. Bunlardan biri Suriye'de yaşanmıştır. Önce ekolojik dengenin bozulmuş, ardından bu durumun toplumsal sonucu olarak göç hareketleri başlamış ve sonunda iç savaş ve çatışmalar meydana gelmiştir. 2007-2010 yıllarında yaşanan bu kuraklık neticesinde Suriye'nin tarımsal üretiminde 2007'de %20,4, 2008'de ise %17 kayıp yaşanmıştır. Bu durum hem GSYİH'nin azalmasına hem de istihdam sorunlara neden olmuş, buğday ve pirinç fiyatları her geçen yıl artış göstererek gıda güvenliği konusunda sorunlar yaşanmıştır. Birçok çiftçi kuraklık yüzünden ülkenin batısına göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum vatandaşlar arasındaki gerilimi artırmış ve toplumsal alanda huzursuz ve güvensiz bir ortamın inşa edilmesine neden olmuştur (İzol vd., 2023, s. 73-74-75).

5.2. Biyo-Politik Bir Araç Olarak Tarım ve Gıda

Nüfusun bedenler üzerindeki kontrolüne dayanan biyopolitika kavramı, toplumun sağlık, yaşam ve ölüm süreçlerinin kontrolüyle ilgili uygulamalardır. Doğum ve ölüm oranlarının önemli olduğu ölümlerin nedenlerinde rol oynayan salgın hastalıklar, nüfus artışı gibi konularla ilgili risklerin gözetim altına alınmasını içermektedir (Alca & Malkıç, 2023, s. 9227). Foucault'ya göre (1978, s. 137'den akt. Stock & Gardezi, 2021, s. 196) biyopolitika, yaşam üzerinde olumlu bir etki yaratan ve bu etkiyi yöneten, çoğaltan ve düzenleyen önemli bir güçtür. Örneğin yeşil devrimle birlikte tarım ve gıda ürünlerinde büyük bir artış sağlanmıştır. Lakin sonrasında ekolojik ve toplumsal olarak

yarattığı olumsuz sonuçlar, gıda güvencesi ve güvenliğini ulusal güvenlik bakımından tehdit edebilecek duruma getirmektedir. Bu tehdit ise bizzat tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanılmasıyla gerçekleşmektedir.

Gıda güvencesi ve güvenliği konusundaki bu etki ikinci gıda rejiminde ABD'nin gıdayı jeopolitik bir silah olarak görmesi ile başlamış, üçüncü gıda rejiminde ise çok uluslu şirketlerin ve küresel ticari ilişkilerin güçlenmesi ile biyo-politik bir araca dönüşmüştür. Yani tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanılmasının modern ibarelerini ilk olarak ikinci gıda rejiminde görmek mümkündür. Esasında bu dönemde tarım gıda alanında yaşanan teknolojik gelişmelerden doğan insan kaynaklı riskler bilerek ya da bilmeyerek yapılabilecek herhangi bir biyolojik müdahalenin biyo-politik bir araç olarak kullanılmasını sağlayan ortamı yaratmıştır. Öyle ki Kurtoğlu'na (2023, s. 21) göre 21. yy'ın ilk yarısında; iklim, GDO, su ve bunların yaratmış olduğu risk ve tehditler her ülke için bir ulusal güvenlik sorunu haline gelebilme potansiyelini taşımaktadır ki bunu da biyo-politik savaşlar olarak adlandırmaktadır.

1974'te Eski ABD tarım bakanının gıdayı bir silah olarak ve Senatör Hubert'in gıdayı bir güç ölçüsü olarak ifade etmeleri, esasında bugün tarım ve gıda alanındaki uygulamalar için bir fragman niteliğindeki sözlerdir (Karabağ, 2020, s. 254-255). 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ortamın ABD'nin ekonomik ve politik bir hegemonik güç olarak ortaya çıkması için uygun olması, tarım ve gıdayı insanları kontrol edebilmek için bir güç aracı olarak gören ABD'nin bu yöndeki uygulamalarını hızlandırmıştır. Örneğin 1947'de kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), 1948'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) ve Marshall Yardımları ABD'nin tarım ve gıdanın kontrol altına alarak birçok ülkeyi kendisine bağımlı hâle getirmiş olduğu kuruluş ve projelerdir (Karabağ, 2020, s. 264). Bu kuruluş ve projeler dünyada neoliberal ekonomik yaklaşımın hâkim olmasını, kamu harcamalarının azalmasını ve böylece tarımın uluslararasılaşmasını sağlamıştır. Ürün fiyatlarından, kullanılacak tohumlara ve ilaçlara kadar her alanda küresel gıda ve tarım şirketlerinin egemen olduğu bir dünyanın yaratılmasına neden olmuştur (Keyder & Yenal, 2020, s. 155). Bu durum tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanılmasına ve ülkeler için güvenlik sorununun tarım, gıda, iklim, su gibi biyolojik tehdit unsurlarını kapsayan bir alana yayılmasını getirmiştir.

Tarım gıdanın biyo-politik bir silah olarak kullanılmasıyla ilgili örnekleri ise insan kaynaklı risklerle birlikte oluşan yeni güvenlik sorunlarında görmek mümkündür. KBRN (Kimyasal, biyolojik radyolojik, nükleer) kaynaklı tehditler

olarak da anılan bu güvenlik sorunlarının doğaya ve çevreye uzun vadede olumsuz etkileri olabilmektedir (Çiçekdağı, 2023, s. 244). Tarımın biyo-politik bir silah ve araç olarak kullanımında tarım ve gıdayı hedef alarak tarımsal üretimde kayıpların yaşanmasını ve gıda güvence ve güvenliğini tehlikeye sokan bu durum tarımsal terör (agroterorizm) olarak adlandırılmaktadır (Pakdemirli vd., 2021, s. 178).

Tarım gıda konusunda bu etkiyi yaratabilecek/yaratan durumlardan birisi mono kültürel tarım yöntemlerinin artmasıdır. Bunun sebebi mono kültürel tarım yöntemlerinde mısır, patates gibi tek tip ürünlere ağırlık verilmesi ve bu durumun o bölgedeki hayvancılık faaliyetlerini de tek tipleştirmesidir. Dolayısıyla herhangi bir hastalık olması halinde tüm hayvanların ve tarımsal üretimin kaybedilmesi riskini taşımaktadır (Pakdemirli vd., 2021, s. 182). Diğer yandan bu yöntemin biyo-politik bir hesap içerdiğini gösteren şey biyoçeşitliliği azaltan bir yapıya sahip olmasıyla ilgilidir. Zira monokültür, mahsullerini çiçek açtırırken bir yandan da diğer bitki türlerini solduran bir biyo-politik hesaplama içermektedir (Stock & Gardezi, 2021, s. 196).

Toprağa uygulanan yoğun kimyasal müdahaleler ve pestisit kullanımı da toprağı verimsizleştirmekte ve uzun vadede kullanılamaz hâle getirebilmektedir. Pestisitler uzun vadede tarımsal üretimi ve dolayısıyla gıda güvencesini tehlikeye atacak bir potansiyele sahipken aynı zamanda güvenli ve kaliteli beslenme açısından da riskler barındırmaktadır. Zira bu ilaçlar hayvanların beslendiğı otluk alanlara sirayet etmekte ve hayvanların ilaçlı otları yemesi sonucunda gut bakterisinin oluşumuna neden olmaktadır. Hayvansal gıdaları da tüketen insanların vücuduna bu kimyasalların girmesi (Karaer & Gürlük, 2002, s. 199) sonucunda gıda güvenliği sağlanamamaktadır. Pestisitlerin toprağı zararla birlikte kuraklık ve çölleşme yaşanmakta bu durum kırsal alandaki üreticileri sosyo ekonomik bakımdan olumsuz etkilemekte ve göç etmek durumunda bırakmaktadır. Yaşanan bu çevresel değişimler ve göç etme eylemi ise insan ihtiyaç ve değerlerini değiştirebilmektedir. Değişen öncelikler ve ihtiyaçlar sosyal yapının etkilenmesine yol açmaktadır. Bu süreçte oluşan sosyoekonomik stres, güvenli ve yeterli gıdaya ulaşamama gibi durumlar toplumsal alanda isyanlara, ayaklanmalara ve çeşitli şiddet biçimlerini doğurabilmektedir. Sosyal yapıda gerçekleşen bu anomi durumu ulusal ve toplumsal iç güvenliği tehdit edecek boyutlara ilerleyebilmektedir (Scheffran vd., 2009, s. 3).

Üçüncü gıda rejiminde epistemik bir yarılmayı getiren kırsal alandaki bu değişim sonucunda o bölgeye, yöreye, iklime dair bilgilerin nesilden nesile aktarımına ket vurulmaktadır (Keydar & Yenal, 2020, s. 25). Diğer yandan bu durum uzun vadede o bölgede yetişen ürünlerin ithal edilmesiyle sonuçlanmakta ve ülkeler bağımlı hâle gelmektedir. Tarım ve gıda ile ilgili tüm bu gelişmelerin özellikle 1980'lerden sonraki süreçte meydana gelmesi ise neoliberal ekonomik yaklaşımların tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanılmasını kolaylaştırdığının bir göstergesidir.

6. SONUÇ

Sonuç olarak küreselleşme süreciyle birlikte güvenliğin anlamı değişmiş ve derinleşmiştir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve ekolojik olarak dünya gezegenindeki değişimler sonucunda güvenlik, sadece askerî güvenlikle sınırlandırılmayacak kadar genişlemiş ve farklı alanlarda güvenlikle ilgili sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu alanlardan birisini gıda güvencesi ve güvenliği ile ilgili yaşanan güvenlik sorunları oluşturmuştur. Buna göre temelde güvenlik sorunu nüfus artışına bağlı olarak dünyadaki gıda ihtiyacının karşılanamaması sonucunda açlık oranlarının artacağı ile ilgili yaşanmıştır. Nüfusun hızlı bir şekilde yükselmesiyle oluşan açlık tehdidi sonucunda tarımsal üretimdeki verimliliğin artmasına yönelik ekonomik ve teknolojik uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Açlık oranlarını azaltmak için yapılan bu uygulamaların gıda rejimleri teorisi üzerinden değerlendirildiği bu çalışmada, tarımsal ürün artışı gerçekleşse de uygulamaların esas amacının aksine, açlık oranlarının her geçen yıl arttığı ifade edilmiştir. Buna göre birinci gıda rejimini İngiltere'nin artan kentli nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak adına koymuş olduğu serbest ticaret kuralları oluşturmuştur. Gıdanın kontrolü üzerinden dönemin hegemonik bir gücü olarak kendisini gösteren İngiltere, sonraları ABD'nin teknolojik gelişmelere bağlı olarak tarımsal üretim ve gıda alanında yaşamış olduğu artış karşısında zayıflamıştır. Böylece ABD, ikinci gıda rejiminin hegemonik gücü olarak ortaya çıkmıştır. Gıdayı bir kontrol aracı, jeopolitik bir silah olarak gören ABD, bu dönemde teknolojik gelişime bağlı olarak elde etmiş olduğu tarım fazlası ürünleri az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ihraç ederek tarım gıda üzerinden küresel bağımlılığın tohumlarını atmıştır. Bu durumun, öncesinde tarım gıda konusunda kendine yeterli ülkelerin dışa bağımlılığının artmasına ve tarımdan, tarıma ait yerel bilgilerden uzaklaşmalarına neden olduğu görülmüştür. Teknolojik uygulamaların hız kazandığı üçüncü gıda rejiminde ise

çok uluslu şirketlerin giderek güçlenirken, yerel üreticilerin bu şirketlere bağımlı hâle geldiği ifade edilmiştir. 1980'lerden günümüze kadar getirebileceğimiz bu dönem aynı zamanda doğanın ve tarımın aşırı rasyonalizasyonu sonucunda ekolojik dengenin bozulmasına yol açarak tarım gıda alanındaki güvenlik sorunlarının artmasına neden olduğu değerlendirilmiştir.

Ekolojik alanda yaşanan bu güvenlik sorunlarının ise toplumsal ve ulusal güvenlik alanında yeni risk ve tehditleri yaratacak potansiyele sahip olduğu değerlendirilmiştir. Bu durum iki boyutlu olarak incelenmiştir. İlk boyut insan kaynaklı risklerdir. Lakin bu noktada riskleri oluşturan insanın sürecin kazananları (Erbaş, 2017, s. 16) olan güçlü aktörlerden oluştuğu görülmüştür. Bu aktörler birinci gıda rejiminde İngiltere hegemonyası, ikinci gıda rejiminde ABD ve üçüncü gıda rejiminde ise çok uluslu şirketler olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda insan kaynaklı risklerin uzun vadede ekolojik ve toplumsal sonuçlar yarattığı görülmüştür. Buna göre sanayileşme sürecinden bu yana insan merkezli yaklaşımla birlikte doğa ve toprağa yapılan yapay müdahaleler sonucunda biyoçeşitlilik azalmış, kuraklık ve çölleşme yaşanmıştır. Mono-kültürel tarım anlayışının etkili olduğu bu bozulmalardan birisi olan biyoçeşitliliğin azalması, gıda güvencesi ilkelerinden özellikle yeterlilik ilkesinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açtığı görülmüştür. Zira yeryüzündeki birçok bitki, hayvan ve ağaç türü azalmış ya da yok olmuştur. Yoğun pestisit kullanımına bağlı olarak oluşan kuraklık ve toprak çölleşmesi neticesinde tarım arazileri verimsizleşmiştir. Bu durumun gıda güvencesi ilkelerinden her zaman yeterli gıdaya sahip olma anlamına gelen sağlanabilirlik ilkesi açısından risk yarattığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda toprağa uygulanan ilaçların tarımsal ürüne geçebilme ihtimali de besin kalitesi açısından gıda güvenliğini tehdit ettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Yani biyoçeşitliliğin azalması, kuraklık ve toprak çölleşmesi insan kaynaklı risklerin ekolojik sonuçları olarak değerlendirilmiştir.

Ekolojik sonuçlara bağlı olarak yerel üreticilerin gelir kaybı yaşayarak göç etmek durumunda kalması durumu ise insan kaynaklı risklerin toplumsal sonuçları olarak değerlendirilmiştir. Yaşanan göçlerle kırsal nüfus oranının azalmasına yol açan bu durum, o yöreye, iklime ait insan doğa ilişkisinden doğan ve sözlü kültürle diğer nesillere aktarılan bilgilerin yok olması potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla gıda güvencesinin kültürel alışkanlıklara uygun gıdanın üretilmesi amacını taşıyan kabul edilebilirlik ilkesinin sağlanamamasına neden olabileceği değerlendirilmiştir. Toplumsal alanda

yaşanan bu değişimlerin ulusal güvenlik açısından da sorunlar yaratabileceği değerlendirilmiştir.

Kırsal nüfusun azalması gıda güvencesi ve güvenliğinin bozulmasına neden olarak gıda fiyatlarının artmasıyla sonuçlanabileceği ifade edilmiştir. Diğer yandan küreselleşmeye bağlı olarak dünyanın her tarafında iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan dış ve iç göçler toplumsal alanda farklı kültür, değer ve inançlara sahip olan bireyler arasında gerginliklere ve çatışmalara yol açabilmektedir. Böylece insanların temel ihtiyacı olan sağlıklı ve güvenilir gıdaya ulaşmakta zorluk yaşamaları, diğer yandan yaşanan göçlerin toplumsal alandaki kamusal düzenin bozulmasına yol açabilecek potansiyele sahip olması konunun ulusal güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu noktada tarım ve gıdanın biyo-politik bir araç olarak kullanılabilirliğini ifade eden ikinci boyutun ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu boyut tarım ve gıda alanının insan kaynaklı risklerin doğurduğu tehditlerle biyo-politik bir araç olarak kullanımına zemin hazırlayan şey olarak görülmüştür. Ayrıca tarım ve gıda konusundaki hâkimiyetin belirli şirketler ve ülkeler tekelinde güçlenmesinin risk ve tehditlerin arttığı küresel dünyada gıda ve su gibi temel besin kaynaklarının ülkelerin ulusal güvenliğinin sağlanması açısından kritik unsurlar haline dönüştüğü şeklinde değerlendirilmiştir.

Tüm bunlardan hareketle sonuç olarak küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan değişimlerin ekolojik alanda yaratmış olduğu sonuçlar her ülkenin toplumsal ve ulusal güvenlikleri için gıda güvencesi ve güvenliğine de önem vermesi gerektiği şeklinde değerlendirilmiştir. Her geçen yıl nüfus artış oranının artmasına bağlı olarak gıda üretiminin yükselmesi gerektiği gerçeği açıktır. Bununla ilgili olarak ekonomik düzenlemelerin yapılması, teknolojinin tarım gıda alanında uygulanması elbette önemlidir. Ancak bu düzenlemelerin ve uygulamaların sadece piyasa odaklı bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesinin ekolojik dengenin bozulmasına yol açtığı görülmüştür. Ekolojik dengenin bozulması, yeni güvenlik sorunlarının üretimine neden olmuştur. Bu nedenle doğayı ve yerel üreticiyi de içerisine alan bütüncül bir yaklaşımla ekonomik ve teknolojik uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle ekonomik ve teknolojik aklın sadece kâr odaklı bir araç olarak kullanılmasından ziyade amaca yönelik bir yöntem ve bakış açısının sergilenmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Diğer yandan küresel dünyanın mevcut ekonomik düzeninin birbirine bağımlı ticaret ilişkilerinin artmasına yönelik oluşturmuş olduğu ağır bir sonucu olarak oluşabilecek olan biyo-politik savaş tehdidine karşı ulusal anlamda gıda güvencesi ve güvenliğini sağlamanın ciddi bir öneme sahip

olduğu görülmüştür. Bu sebeple ülkelerin kendilerine yeterli, sağlıklı, kaliteli ve sürdürülebilir tarım gıda yöntem ve planlarının olması önemlidir. Aynı zamanda tarım ve gıdanın ulusal ve uluslararası ticari dolaşımıyla ilgili yapılan üretim planlarının yerel üreticiyi destekleyip, üretimin devam etmesini sağlayarak kırsal kalkınmaya önem verecek şekilde yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Son olarak ülkelerin kendi coğrafi ve jeopolitik konumlarına uygun tarım ürünlerinde uluslararası anlamda güçlü bir tarımsal üretim planı yapmasının mühim olduğu değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, İ. (2002). Ekolojik Tarım ve Hayvancılık. *Gıda ve Yem Bilimi Teknolojisi Dergisi*, 0(2), 31-39.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gidaveyem/issue/3980/52601>
- Akar, N. (2023). Çevre Sorunlarının Küreselleşme Bağlamında Sosyolojik Analizi. *Bozok Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 55-82.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozoksbd/issue/77742/1267918>
- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla “Homo Economicus”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13(2), 29-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20833/223182>
- Alca, D. & Malkoç, K. (2023). Foucault ve Agamben'de BiyoPolitika, Soyuttan Somuta Güvenlik ve Özgürlük. *International Social Sciences Studies Journal*, 9(117), 9218-9232. DOI, 10.29228/sss.73040
- An, N. & Turp, M. T. & Kurnaz, L. (2021). İklim Değişikliğine Bağlı Çevresel Bozulmanın Göç Kararına Etkisi: Genel Bir Bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(2), 383-403, <https://doi.org/10.51800/ecd.932879>
- Adorno, T.W. & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (N. Ülner, E. Ö. Karadoğan çev.) Kabalcı.
- Arslan, N. (2010). 2010 Uluslararası Biyoçeşitlilik Yılı Münasebetiyle Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Yerel Çeşitlerin / Ekotiplerin Önemi. *Ziraat Mühendisliği*, (354), 4-9. Erişim Tarihi, 28.09.2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/zm/issue/52114/680970>
- Atkins, P.J. & Bowler, I. (2001). Food Régimes As An Organizing Concept. *Food in society, economy, culture, geography* London, Arnold Erişim Tarihi, 10.10.2024, https://www.researchgate.net/publication/271327020_Food_regimes_as_an_organizing_concept
- Aydın, Z. (2018). *Çağdaş Tarım Sorunu*. İmge Kitabevi.
- Aysu, A. (2020). *Gıda Krizi Tarım, Ekoloji ve Egemenlik*. Metis.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. (A. Yılmaz. Çev.) Ayrıntı Yayınları.

- Baysal, B. & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrtrj/issue/7544/99268>
- BBC NEWS (2021). *İklim Değişikliğinin Varlığını ve İnsanlardan Kaynaklandığını Nereden Biliyoruz?* Erişim Tarihi, 01.10.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59032966>
- Betz, J & Siegel, T. (2016). Tohum: Anlatılmayan Öykü. Trt Belgesel
- Bilik, M. B. (2023). Kuraklık Nedeniyle Bozulan Sosyal İlişkiler ve Göç: Van Edremit Dilkaya Örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 1097-1114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/afet/issue/80195/1278058>
- BM Gıda ve Tarım Örgütü, Gıda ve Tarım İçin Genetik Kaynaklar Komisyonu (2019). Gıda ve Tarım için Biyoçeşitliliğin Küresel Durumu. Erişim Tarihi, 01.10.2024, <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/8226523a-635e-4c9b-bb7f-5373baaedf1d/content>
- Castells, M. (2013). *Ağ Toplumunun Yükselişi / Enformasyon Çağı*, Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 1. (E. Kılıç Çev.). Bilgi Üniversitesi.
- Çaşkurlu, S. (2012a). Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci. *Mülkiye Dergisi*, 36 (3), 61-100. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/2/16>
- Çaşkurlu, S. (2012b). Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Ekonomik Yaklaşım*, (23), 161-194. <https://ideas.repec.org/a/eyd/eyjrnl/v23y2012i1p161-194.html>
- Çiçekdağı, H. İ. (2023). Kbrn Kaynaklı Tehditler ve Yönetimi. (Ed. Cengiz Özel). *Güvenlik Çalışmaları ve Türkiye’de İç Güvenlik Yönetimi*. (ss. 241-260).. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yayınları.
- Demir, G. (2001). Küreselleşme Üzerine. Ankara Üniversitesi. *SBF Dergisi*, 56 (1), 73-104. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001815
- Demirci, Z. (2019). *Ekolojik Dengenin Bozulması Felaketleri Beraberinde Getiriyor*. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi, 01.10.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ekolojik-dengenin-bozulmasi-felaketleri-beraberinde-getiriyor/1496809>
- Dobson, A. (2017). *Ekolojizm*. (C. Yücel Çev.). Yeni İnsan Yayınevi.

- Dubgaard, A. (1991). *Pesticide regulations in Denmark, in farming and the countryside*. CAB International, Wallingford.
- Dünya Bankası (2022). Urban Population. Erişim Tarihi, 15.10.2024, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?contextual=default>
- Elliott, A. (2016). *Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş*. Dipnot.
- Erbaş, H., Erbaş, M. (2007). Kâr şıt Kavramlaştırmalarla Üç Küreselleşme ve Güvenlik Sorunları: Modernizm, Tekno-Ekolojizm, Ütopyanizm Bağlamında Sosyolojik Bir Çerçeve, Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütleri, Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 43-77.
- Erbaş, H. (2017). Tarım-Gıda Etiği/Politikası ve Geleceğimiz: Ekonomi-Politik ve Ötesi Sosyolojik Bir Çerçeve. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 4(1), 14-28.
- Friedmann, H. 1994: The international relations of food: the unfolding crisis of national regulation. In Harriss-White, B. and Hoffenberg, R. (eds): *Food: Multidisciplinary Perspectives*. Oxford: Blackwell, 174-204.
- Friedmann, H. (2005b). Feeding the Empire: The Pathologies of Globalized Agriculture. L. Panich and C. Leys (der), *The Empire Loaded: Socialist Register*, Monthly Review Press, Newyork, 124-143.
- Fothergill, A, Hughes, J. (2020). *David Attenborough A Life On Our Planet*. Netflix.
- Foucault, M., 1978. *The history of sexuality, volume I: An introduction*. Pantheon Books.
- Gıda ve Tarım Örgütü (FAO). (2019). Gıda ve Tarım İçin Biyoçeşitliliğin Küresel Durumu Raporu. Erişim Tarihi, 05.10.2024, <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/8226523a-635e-4c9b-bb7f-5373baaedf1d/content>
- Global Academy. (2023). İklim Değişikliği, Gıda Krizi ve Güvenlik. Erişim Tarihi, 05.10.2024, <https://www.globacademy.org/lessons/iklim-degisikligi-gida-krizi-ve-guvenlik/>
- Gimenez, E. & Shattuck, A. (2011). Food Crisis, Food Regimes And Food Movements, Rumblings of reform or tides of transformation?. *Journal Of Peasant Studies*, 38 (1), 109-144.

- Güleryüz, İ. & Sürgevil Dalkılıç, O. (2019). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projelerinin Kurumsal İtibar Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*,5(33), s. 2089-2098.
- Güleryüz, İ. (2020). Kurumsal İtibar Yönetiminde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Etkisi, İlişkisel Bir Analiz Çalışması. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 241-266.
- Gümüş, İ. (2018). Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, (1)1, 33-66.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jpaljournal/issue/37016/424484>
- Hendriks, S. L. (2015). “The food security continuum: A novel tool for understanding food insecurity as a range of experiences”. *Food Security*, 7, 609-619. Erişim Tarihi: 20.09.2024,
<https://link.springer.com/article/10.1007/s12571-015-0457-6>, DOI 10.1007/s12571-015-0457-6
- İba, S. (2013). *Uluslararası Güvenlik Anlayışında Gıda Güvenliği Sorunsalı: Avrupa Birliği- Türkiye Karşılaştırmalı Analizi*, Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- İzol, B. & Yetmen, H. & Benek, S. (2023). İklim Değişikliğinin ve Değişebilirliğinin Yerel Göç ve Çatışmalardaki Rolü: Siverek-Diyarbakır (Karacadağ Yöresi) Örneği. *Coğrafya Dergisi*, (46), 67-80. DOI: 10.26650/JGEOG2023-1165495
- Kahraman, S., Polat, E. (2021). Antroposen Çağı ve Felaketler: Yakın Gelecek, Gelecek Mi? 8. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu, 2-3-4 Aralık 2021- Konya; Bildiriler, 285-299. Erişim Tarihi, 12.09.2024,
https://www.researchgate.net/publication/364111079_Antroposen_Cagi_ve_Felaketler_Yakin_Gelecek_Gelecek_mi
- Karabağ, H. (2020). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Tarım Politikaları ve Az Gelişmiş Ülkeler Tarımsal Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1945-2000). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (40), 253-299.

- Karabulut, B. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Kararer, F. & Gürbüz, S. (2003). Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım Çevre Ekonomi Etkileşimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 197-206. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66649/1042855>
- Karaman, K. (2018). Tarım-Gıda Politikaları Bağlamında Türkiye’de Gıda Güvencesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), 115-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/36059/404860>
- Keyder Ç. & Yenil, Z. (2020). *Bildiğimiz Tarımın Sonu*. İletişim.
- Kurtoğlu, R. (2023). *Biyo-Politik Savaşlar*. Destek Yayınları.
- Lawrence, F. (2011). The global food crisis: ABCD of food – how the multinationals dominate trade. Erişim Tarihi: 19.09.2024, <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/jun/02/abcd-food-giants-dominate-trade>
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay, D.Kömürcü Çev.). Bilim ve Sanat.
- McLuhan, M. & Powers, B.R. (2020). *Global Köy*. (B. Ö. Düzgören Çev.). Scala Yayıncılık.
- McMichael, P. (1996). Globalization: Myths and Realities. *Rural Sociology*, 61, 15-55
- McMichael, P. (2009). A food regime analysis of the ‘world food crisis’. *Agriculture and Human Values*, 26, 281-295. Erişim Tarihi, 20.09.2024, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10460-009-9218-5> DOI 10.1007/s10460-009-9218-5
- Middle East Report 145 (1987). Public Law 480: better than a bomber. <http://www.merip.org/mer/mer145/public-law-480-better-bomber>
- Nofouzi, F. (2013). Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) Nedir ve Nasıl Yapılmaktadır? *Güncel Gastroenteroloji*, 17/4, 1-7. Erişim Tarihi, 01.10.2024 <https://guncel.tgv.org.tr/journal/47/pdf/100137.pdf>
- Okuroğlu, S. (2023). *Çölleşme Nedeniyle 2045 Yılına Kadar Yaklaşık 135 Milyon İnsan Evinden Olabilir*. Anadolu Ajansı. Erişim tarihi, 12 Ekim

- 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/collesme-nedeniyle-2045-yilina-kadar-yaklasik-135-milyon-insan-evinden-olabilir/2923931>
- Ortaş, İ. (2021). Toprak Yanlış Kullanılıyor, Bozuluyor, Verimsizleşiyor ve Yok Ediliyor, Erişim Tarihi, 20.10.2024, <https://www.hidropolitikakademi.org/tr/article/29281/toprak-yanlis-kullaniliyor-bozuluyor-verimsizlesiyor-ve-yok-ediliyor>
- Öztürk, Ş. (2014). *Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları*. Doğu Kitabevi.
- Pakdemirli, B. & Birişik, N. & Aslan, S. & Öz, S. (2021). Önemli Bir Tarım, Gıda Güvenliği ve Çevre Riski Olarak “Agroterörizm” Üzerine Bir Değerlendirme. *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi*, 10(2), 176-194. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bdhad/issue/66152/1003403>
- Petruzzello, M. (2023). *Monokültür*. Encyclopedia Britannica. Erişim tarihi 12 Ekim 2024. <https://www.britannica.com/topic/monoculture>.
- Roche, M. (2012). Food Regimes Revisited: A New Zealand Perspective. *Urbani izziv*, 23(2), 62-75. DOI, 10.5379/urbani-izziv-en-2012-23-supplement-2-005
- Stock, R. & Gardezi, M. (2021). Make bloom and let wither: Biopolitics of precision agriculture at the dawn of surveillance capitalism. *Geoforum*, 122, 193-203. Erişim Tarihi, 20.09.2024, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016718521001135>
- Scheffran, J. & Schilling, J. & Link, P.M., (2009). Theories and Models of the climate-security link. *Research Group Climate Change and Security*, KlimaCampus, Universität Hamburg. Erişim Tarihi, 20.09.2024 https://epub.sub.uni-hamburg.de/epub/volltexte/2012/17340/pdf/Working_paper_CLISEC_3.pdf
- Schneider, M. & McMichael, P. (2010). Deepening and Repairing the Metabolic Rift. *Journal of Peasant Studies*, 37(3), 461-484.
- Sharma, A. & Kumar, V. & Shahzad, B. ve diğerleri (2019). Worldwide pesticide usage and its impacts on ecosystem. *SN Appl. Sci.* 1, 1446 Erişim tarihi, 30.09.2024 <https://link.springer.com/article/10.1007/s42452-019-1485-1> <https://doi.org/10.1007/s42452-019-1485-1>

- Singh, R. B. (2000). Environmental consequences of agricultural development, a case study from the Green Revolution state of Haryana, India. *Agriculture Ecosystems&Environment*, 82, (1-3), 97-103.
- Shaw, D. J. (2007). *World Food Security: A history since 1945*. Palgrave Macmillan.
- Shiva, V. (2018). *Yeryüzü Demokrasisi*. (A.K. Saysel, E. Gen, O. Günay. çev.). Bgst Yayınları.
- Stevenson, N (2017). Ulrich Beck. *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler*. (ed.) B. Tuner, A. Elliott. İletişim.
- Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (2021). İklim Değişikliği ve Tarım Değerlendirme Raporu. Erişim Tarihi, 02.10.2024, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/IKLIM%20DEGISIKLIGI%20VE%20TARIM%20DEGERLENDIRME%20RAPORU.pdf>
- Türkeş M., (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1, s. 26-37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idec/issue/36965/450247>
- UNİCEF (2024). BM Raporu: Küresel Krizler Derinleşirken Açlığa İlişkin Rakamların Üç Yıl Üst Üste Yüksek Çıkması Dikkat Çekiyor. Erişim Tarihi, 20.09.2024, <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltlenleri/bm-raporu-k%C3%BCresel-krizler-derinle%C5%9Firken-a%C3%A7%C4%B1%C4%9Fa-ili%C5%9Fkin-rakamlar%C4%B1n-%C3%BC%C3%A7-y%C4%B1l-%C3%BCst-%C3%BCste>
- Uzun, H. (2023). Küresel Gıda krizi ve Uluslararası Gıda Güvenliği Çerçevesinde Tarımsal Kooperatifleşmenin Önemi. XXV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Antalya. Erişim tarihi, 20.09.2024, https://www.researchgate.net/publication/377066405_Kuresel_Gida_Krizi_ve_Uluslararası_Gıda_Guvenligi_Cercevesinde_Tarımsal_Kooperatifleşmeni_n_Onemi
- Yörük, B. (2023). İklim Göçü ve İklim Mülteciliği Kavramlarına İnsan Hakları Temelli Sosyolojik Bir Bakış. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (60), s. 224-237. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1214134>

